

YORUM-BAĞLAM İLİŞKİSİ BAKIMINDAN HUTBELERDE HADİS KULLANIMI

© Muhammet Ali ASAR^a

Öz

Hutbe, Cuma ve bayram namazlarının gereklerinden olup, öğüt ve nasihat içeren konuşmadır. Hz. Peygamber'den günümüze îrâd edilmektedir. Ülkemizde son on yıldır Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan hutbeler tüm cami ve mescitlerde okunmaktadır. Hutbeler başlık, serlevha bir ayet, bir hadis ve bu çerçevede inşa edilen metinden oluşmaktadır. Hutbenin serlevhasındaki rivayet metin içerisinde yorumlanmaktadır. Serlevha rivayetten hareket edilerek toplumsal mesajlar verilmekte, güncel olayların yorumlanmasında hadis rivayeti referans alınmaktadır. Serlevha hadisle hutbenin başlığının ve konusunun uyumu ve rivayetin bağlamı da gözetilerek doğru anlaşılması ve yorumlanması önem arz etmektedir.

Rivayetin doğru anlaşılması ve yorumlanması noktasında en önemli kavram bağlamdır. Hadiste bağlam anlama faaliyetinin temelini oluşturur. Bağlam konuşanla dinleyen arasındaki iletişimi, ilişkiyi yer ve zaman perspektifiyle içerir. Buna konuşanın ve dinleyenin önyargı, görüş, kanaatleriyle, her türlü davranışları ve toplumsal özellikleri de eklenir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in sözlerini ve fillerini anlamak ve yorumlamak için içinde bulunduğu çevreyi, kültürel ortamı, ilk muhataplarını ve yaşadığı toplumun gerçeklerini tespit etmek zarurettir. Yani Hz. Peygamber'in sözlerini ve davranışlarını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele almak gerekir.

Bu makalede, serlevha hadislerin hutbe içinde yorumlanma biçimi ele alınmaktadır. Hutbenin serlevhasında yer alan hadisin yorumlanmasında özellikle hadis-bağlam ilişkisine ne kadar riayet edildiği, rivayetin yorumunun hadis rivayet ve yorum geleneğindeki anlaşılma ve yorumlanma şekliyle ne kadar örtüştüğü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede şu somut sorulara cevap aranmaktadır. "Hutbelerin serlevhasındaki hadisler yorumlanırken rivayetin bağlamı dikkate alınmış mıdır?", "Rivayet yorumlanırken geçmişten günümüze şerhlerle ilişki kurulmuş mudur?" Makalede, serlevha hadislerin yorumlanmasında; rivayetin tasnif edildiği konudaki diğer rivayetlerle ilişkisinin göz ardı edildiği, bağlamın dikkate alınmadığı, klasik ve modern şerhlerden istifade edilmediği ortaya konulmaktadır.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, muhammetali.asar@gmail.com

Anahtar kelimeler: Hadis, Hutbe, Anlama, Yorumlama, Bağlam.

USING HADITH IN KHUTBAH BY THE RELATIONSHIPS OF INTERPRETATION AND CONTEXT

Khutbah is a religious speech contains counselling and advice. It is also one of the basic rituals of Friday and Eid prayers and goes back to the Prophet Muhammad's time. In last ten years, khutbas are written by the General Directorate of Religious Service and given in all mosques in Turkey. A khutbah is consist of a title, a heading ayah (a verse from the Qur'an), a heading hadith and a body text prepared in their framework. The heading hadith is explained in the body text, therefore, actual and social events are interpreted through its context. On the other hand, the two main issue have importance in khutbas: A consistence between the khutbah topic and the heading hadith and interpreting the heading hadith in its context.

The context is the most important issue for interpretation of a given hadith. It refers to the time and the space elements, as well as the relationship between the speaking person and the audience in the framework of their social environment, acts, ideas, convictions and prejudices. To this respect, comprehending and interpreting the Prophet Muhammad's words and acts require identifying his cultural environment, direct interlocutors (sahaba, the companions) and the social facts of his time. It means, words and acts of the Prophet should be discussed in the framework of the environment and the conditions in which they emerged.

The main issue of this article is the interpretation of sample hadiths in khutbas. In particular, the two questions is asked: Firstly, to what extent the heading hadith of a given khutba is interpreted in its own context? Secondly, to what extent interpretation of a given hadith corresponds with the classical hadith commentaries? This article claims that the heading hadiths in khutbas are interpreted by neglecting their contexts and interrelations with other related hadith narratives, besides, classical and modern hadith commentaries are referred in khutbas in many limited cases.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Giriş

Hutbe, "H-t-b/حُتْبَة" kökünden bir isimdir. Hatibin minberde yaptığı konuşmadır.¹ Hutbe, dinî istılahta Cuma ve bayram namazlarında îrâd edilen, genelde öğüt ve nasihat içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapana hatip denir. Hutbe kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de geçmemekle birlikte hem sözlük hem terim anlamıyla birçok rivayette yer almış, Hz. Peygamber'in

¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru sâdir, ts), 1: 361.

hutbelerinden çeşitli örnekler zamanımıza ulaşmıştır.² Hz. Peygamber, edebiyat, belagat ve şiir alanında Arapların zirvede oldukları, bu alanlardaki maharetleriyle gurur duyup övündükleri, şiir ve hitabet yarışmalarının yapıldığı, en güzel şiirlerin Kâbe'nin duvarına asıldığı bir dönemde Risâlet'le görevlendirilmiştir. Peygamberlerin toplumda ilgi çeken, dikkat uyandıran ve revaçta olan kabiliyetlerle ve donanımla gönderildikleri realitedir. Hz. Peygamber de edebiyat ve hitabette yetkindir. Çünkü Allah, son Peygamberine Kur'ân gibi büyük bir mucize vermiş, onu "cevâmiu'l-kelim" özelliği ile desteklemiştir.³

Hz. Peygamber'in günümüze ulaşan hutbelerinin sayısı hakkında gerek hadis musannefatına, gerek hutbelerin cem edildiği müellefata bakarak net bir fikir beyan etmek oldukça güçtür.⁴ Çünkü Hz. Peygamber'in "hitap etti" tarzındaki tüm söylemleri hutbe olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in hutbe tarzıyla ilgili malumat genelde hadis kitaplarının "Kitâbü'l-Cum'a" bahislerinde yer almaktadır. Hadis kitaplarında onun hutbelerine dair müstakil bölüm ve konu başlığı mevcut değildir. Ancak konu özelinde Türkçe ve Arapça bazı eserler kaleme alınmıştır.⁵ Fakat bu eserler Hz. Peygamber'in hitabet tarzı ve hutbeleri ile alakalı bazı bilgileri muhtevlidir. Sistemli bir şekilde konuyu ele alıp değerlendiren müstakil bir eser yoktur.⁶

Günümüzdeki hutbelerin serlevha hadislerinin hutbe metninde yorumlanmasıyla aynı hadisin geçmişten günümüze nasıl yorumlandığının mukayesesini yaparken daha sağlıklı bir değerlendirme ve analiz yapabilme adına Hz. Peygamber'in hutbelerinin özelliğinden kısaca bahsetmek yerinde

² Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 18: 425. Hz. Peygamber Cuma ve bayram namazları dışında özel hutbeler îrâd etmiştir. Bk. İnsanların hatalarını düzeltmek için: Buhârî, "Hıyel", 15; Müslim, "İmâre", 26; Kadınlara yönelik: Tirmizî, "Rada", 11; Savaş Hutbeleri: Buhârî, "Cihâd", 155; Tabiat olayları ile ilgili: Buhârî, "Küsûf", 2; Müslim, "İstiska", 1.

³ Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh* (B.y: Dâru tavkî'n-necât, 1422/2001), "Cihâd" 122; Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi'u's-şahîh*, thk. M. Fuat Abdülbâkî (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), "Mesâcid", 5.

⁴ Mehmet Yaşar, "İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 1: 475.

⁵ Hz. Peygamber'in hutbelerine müstakil olarak yer veren veya hutbelerin bir bölümüne yer veren eserlere örnek olmak üzere bk. Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr* (Kahire: y.y, 2001), 1: 324; Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Kuveyt: Müessesetü'r-risâle, 1994), 1: 425-431; Mecdî Muhammed es-Sehâvî, *Huṭabür-Resûl* (B.y: el-Mektebetü't-tevfikiyye, ts), 1: 185; Ahmet Lütfî Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1980).

⁶ Yusuf Taşan, *Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 3.

olacaktır. Hz Peygamber, Cuma günü, sahâbîler mescid-i nebevide toplanınca mescide gider, cemaate selam verir, minbere çıkar, insanlara yüzünü dönerek oturur,⁷ ezan bitince ayağa kalkıp hutbeye başlar,⁸ iki hutbe okur ve hutbelerin arasında kısa bir müddet otururdu.⁹

Hutbede ses tonuna dikkat eder, cemaatin durumuna, konunun mahiyetine göre beden dilini kullanırdı. Hutbeyi sıkıcı bir tarzda îrâd etmezdi. Veda hutbesinde sesini kalabalığa duyurabilmek için işaret parmağını kulağına koymuş,¹⁰ Allah'ın yüceliğini ve celalini anlatırken beden dilini kullanmıştır.¹¹ O, bazen sözle ifade etmek yerine kalp, dil, göz gibi organlarına eliyle işaret ederek "Şuna dikkat et, bunu koru, bundan sakın." diyerek anlatmak istediğini anlatmıştır.¹²

Hz. Peygamber hutbelerini sadece monolog şeklinde değil, diyalog şeklinde de sunmuştur. O hutbe îrâd ederken kendisine sorulan sorulara cevap vermiş,¹³ kendisinden dua isteği olanın talebini yerine getirmiş,¹⁴ ikaz etmesi gerekenleri de uyarmıştır.¹⁵ Hz. Peygamber hutbelerini yalnızca bir konuyla sınırlandırmaz, aynı hutbede değişik konulardan bahsederdi.¹⁶ Onun hutbeleri günceli takip eden, günlük sorunlara çözüm üreten, hayatla iç içe, eğitici ve öğretici mahiyettedir.¹⁷ O bazen bir hutbesini bir ayete ayırmış, bazen de hutbede bir sure okumuştur.¹⁸ Hz. Peygamber'in hutbeleri ne çok uzun ne de çok kısadır. Ancak O, beyanın büyüleyici özelliğini bildiği için¹⁹ hutbelerinin kısa olmasını tercih etmiştir. Hutbede tane tane konuşur, kelimeleri açık ve net telaffuz ederdi.²⁰ Rencide edici, kırıcı söz sarf etmez, eleştirdiği kişinin ismini asla zikretmezdi.²¹

Günümüzde hutbeler Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nce

⁷ Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbâkî (B.y: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), "İkâmetü's-salavât", 85.

⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, 1: 429.

⁹ Buhârî, "Cum'a", 28.

¹⁰ Süleyman Ebû Dâvûd, *Sünen*, thk. M. Muhyiddin Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ts), "Menâsik", 73.

¹¹ Müslim, "Sifâtü'l-münâfikîn", 25; İbn Mâce, "Zühd", 33.

¹² Müslim, "Birr ve sıla", 32.

¹³ Müslim, "Cum'a", 60.

¹⁴ Buhârî, "İstiskâ", 7.

¹⁵ Buhârî, "Cum'a", 31.

¹⁶ Yunus Macit, "Veda Hutbesinin Günümüz İrşad Hizmetlerinin Verimliliği Açısından Değerlendirilmesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 16 (2005): 116.

¹⁷ Yaşar, "İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması", 475.

¹⁸ Müslim, "Cum'a", 51.

¹⁹ Müslim, "Cum'a", 47.

²⁰ Ebû Dâvûd, "Edeb", 18.

²¹ Buhârî, "Edeb", 72; "İ'tisâm", 5.

hazırlanmakta ve tüm camilerde aynı hutbe okunmaktadır. Hutbe serlevha bir ayet ve bir hadisle başlamaktadır. Hutbe metni serlevha ayet ve hadis rivayetinin şerhi mahiyetindedir. Serlevha hadisin hutbe metninde nasıl anlaşıldığı, klasik ve modern şerhlerde bu rivayetin nasıl yorumlandığı mukayeseli olarak ortaya konulacak, hutbede rivayetin anlaşılmasıyla rivayetin bağlamı arasındaki ilişkiye dikkat çekilecektir.

Hz. Peygamber kısa, özlü ve hikmetli konuşurdu. İnsanların anlayabileceği bir dil kullanırdı. Kurduğu cümleler kısa ve anlaşılırdı. Oldukça edebi ve akıcı bir üslubu vardı. Onunla aynı dili ve kültürü paylaşan sahâbîler onu anlamakta zorlanmıyordu. Anlamadıkları bir husus olduğunda ona soruyorlardı. Ayrıca onlar âyetlerin nüzûl, hadislerin vürûd sebeplerinden, hadislerin söylendiği ortam, muhatap, üslup vb. unsurlardan kısacası hadislerin bağlamından genellikle haberdardılar. Ancak İslam'ın hızla yayılması sonucunda coğrafyanın genişlemesi, farklı dil, din, kültür ve milletlerden birçok kişinin İslam'a girmesiyle hadis ve sünnetin anlaşılması sorunu ortaya çıkmaya başladı. Aslında hadislerin anlaşılmasına yönelik çaba sahâbe zamanında başlamıştır. Bu çaba ilk başta, sahâbîlerin Hz. Peygamber'in tavsiyelerini anlama ve bu doğrultuda yaşama arzusu ile sınırlı idi. Hadislerin metinleşmesi ile birlikte 'yorumlama' dönemine girilmiştir. Anlama ve yorumlama faaliyeti münferit hadislerin yorumu şeklinde iken, eserlerin otorite kazanma süreçlerine bağlı olarak 'hadis şerhi' kendine özgü yapı ve sistematığı olan bir edebiyat türü haline gelmiştir. Kısacası hadisleri anlama, yorumlama ve şerh etme geleneği, münferit rivayetlerin izahı, belli bir kitabın rivayetlerinin yorumu ve belli bir hadis kitabının şerhi çizgisini takip etmiştir.²²

Bu çerçevede hicrî üçüncü asrın başından itibaren hadislerdeki manası kolayca anlaşılamayan "garîb" kelimelerin izahına dönük olarak "Garîbü'l-Hadîs" literatürünün tasnif edildiği görülmektedir. Bu alandaki ilk çalışmalar Ebû Ubeyd Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 210/825) ve Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) tarafından telif edildi. Daha sonra "Müşkilü'l-Hadîs" ve "Muhtelifü'l-Hadîs" literatürü oluşmaya başladı. Hadislerin anlaşılması sorununu çözmek adına temel hadis kitaplarının şerh edilmesi geleneği ise hicri dördüncü asırda başlamıştır.²³

Hadiste bağlam, anlama faaliyetinin en önemli ögesidir. Bağlam,

²² Zişan Türcan, "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/1 (2009): 101-134.

²³ Bünyamin Erul, "Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu", *İslam ve Yorum Temelli Tartışmalar İmkânlar ve Sorunlar*, ed. Abdurrahman Ateş (Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 2: 395.

iletişimin, ilişkinin, sözlü ya da yazılı söyleşinin ortamıdır. Bağlam öncelikle yer ve zaman boyutlarını, konuşan ve dinleyen arasındaki ilişkiyi kapsar. Bunlara konuşanın ve dinleyenin önyargı, önbilgi, görüş, kanaat ve beklentileriyle, her türlü kişisel davranışlarını ve toplumsal özelliklerini de eklemek gerekmektedir.²⁴ Bu çerçevede Hz. Peygamber'in sözlerini ve fillerini anlamak ve yorumlamak için içinde yaşadığı coğrafi ve sosyal çevreyi, kültürel ortamı, ilk muhataplarını ve yaşadığı toplumun olgularını ve bu olgular arasındaki bağlantıları tespit etmek zaruridir. Yani Hz. Peygamber'in her sözünü ve davranışını, bulunduğu ortam ve bu ortamın doğurduğu şartlar içerisinde ele almak gerekir.²⁵

Günümüz hutbelerinde, hutbelerin serlevhasında kullanılan hadislerin bağlamından kopararak anlaşılması; hadislerin günün ihtiyaçlarına göre hutbe metni içerisinde yorumlanması; serlevha hadisle, hutbe konusunun uyumlu olmaması; serlevha hadis yorumlanırken hadisin bağlamından ve geçmişten günümüze yapılan yorumlardan faydalanılmaması, hutbelerde hadis kullanımında sıhhat ve konuyla ilişki bakımından dikkatli özenin gösterilmemesi konunun problematiğini oluşturmaktadır.

Bu girişten sonra serlevha hadislerin bağlamla ilişkisi, hutbe metninde nasıl anlaşılıp yorumlandığı klasik ve modern dönem şerhleriyle mukayeseli olarak üç hutbe örneğinde sunulacaktır.

A. Bizi Aldatan Bizden Değildir

29.07.2016 tarihinde Türkiye genelinde okutulan hutbenin başlığı "En büyük bozgunculuk, dinin muazzez değerlerini istismar etmektir." şeklindedir. Hutbenin serlevhasında "مَنْ عَدَّنا فَلَيْسَ مِنَّا" "Bizi aldatan bizden değildir."²⁶ hadisi kullanılmıştır.

Hutbe "Bizi aldatan bizden değildir." rivayetinin yorumuna Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde onun endişelenmesi ve eşi Hz. Hatice'ye başından geçenleri anlatması, Hz. Hatice'nin de Hz. Peygamber'i teskin etmesiyle başlamaktadır.²⁷ Buradan hareketle fakire, yoksula ve yetime kol, kanat geren, zalime karşı daima mazlumun yanında yer alan Türk milletinin faziletleri anlatılmakta ve on beş Temmuz gecesi FETÖ'ye karşı milletimizin destansı direnişine atıfta bulunmaktadır.

Rivayet, Müslim'in *Sahîh*'inde "Bizi aldatan bizden değildir." bâb

²⁴ Sabahat Tura, *Anlam ve Yorum* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980), 112.

²⁵ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 286.

²⁶ Müslim, "İmân", 164.

²⁷ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1.

başlığı altında serdedilen iki rivayetten birisinin bir bölümüdür. Rivayetlerin her ikisi de Ebû Hureyre'den nakledilmektedir. Birinci rivayet عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ حَمَلَ عَلَيْنَا السِّلَاحَ فَلَيْسَ مِنَّا، وَمَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا “Bize silah doğrultan bizden değildir ve bizi aldatan bizden değildir.” şeklindedir. Rivayetin ikinci kısmı ve bir sonraki rivayetin son kısmı ilgili bâba başlık olmuştur. İkinci rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber bir tahıl satıcısına uğrar. Elini tahıl yığınının içine sokar. Yiyecek yığınının alt tarafının ıslak olduğunu görür ve satıcıya sorar. Bu ıslaklığın sebebi nedir? Satıcı da tahılın yağmurda ıslandığını söyler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, “İnsanların görmesi için ıslak olan kısmını üste getirmen gerekmez mi? Aldatan benden değildir.” buyurur.²⁸

Rivayet, İbn Mâce'nin *Sünen'inde* “Aldatmanın yasak olması” bâb başlığı altında zikredilir. Bu bâbta iki rivayet vardır. Ebû Hureyre'den nakledilen birinci rivayet hemen hemen Müslim'in ikinci rivayetiyle aynıdır.²⁹ Ebü'l-Hamrâ'dan nakledilen diğer rivayette, Hz. Peygamber bir kap içerisinde tahıl satan bir satıcının yanına uğrar. Elini kabın içerisine daldırır ve “Sanki sen hile yapıyorsun. Bizi aldatan bizden değildir.” buyurur.³⁰

Rivayet, Dârimî'nin *Sünen'inde* “Aldatmanın yasak olması” bâb başlığı altında geçer. İbn Ömer'den nakledilen rivayet, Müslim'in ikinci rivayeti ve İbn Mâce rivayeti ile benzerdir. Hz. Peygamber Medine çarşısında bir öbek tahıl görür. Yiyeceğin güzelliği hoşuna gider. Elini yiyeceğe daldırır, içinden bir miktar alır ve yiyeceğin içinin dışı gibi güzel olmadığını görür. Satıcıyı ikaz eder ve “Müslümanlar arasında aldatma olmaz. Bizi aldatan bizden değildir.” buyurur.³¹ Rivayet diğer hadis kaynaklarında birkaç kelimesi farklı olmakla beraber benzer şekilde yer almıştır.³²

²⁸ Müslim, “İmân”, 164.

²⁹ İbn Mâce, “Ticârât”, 36.

³⁰ İbn Mâce, “Ticârât”, 225. Bk. İbn Mâce'nin *Sünen'inin* M. Fuad Abdülbâkî tahkikli nüshasında; Elbânî, birinci rivayetin sahih olduğunu; ikinci rivayetin senedindeki Ebû Dâvûd Nüfey b. Hâris el- 'Ama'nın metrûkinden olduğu için aşırı zayıf olduğunu söyler. Bu ikinci rivayetin Ebû Hureyre ve İbn Ömer rivayetleri için şahit olduğu da zikredilir. Ebû Abbas Şihâbuddîn Kinânî el-Bûsîrî, *Mişbâhü'z-zücâce fi zevâ'idi ibn Mâce* (Beirut: Dârü'l-Arabiyye, 1403/1983), 3: 24.

³¹ Ebû Abdullah Muhammed ed-Dârimî, *Sünen* (Suudi Arabistan: Dârü'l-muğni, 2000), “Büyu”, 10.

³² Ebû Abdillâh Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (Kahire: Müessetü Kurtuba, ts), 7:123; İbn Ebî Şeybe, *Müsned* (Riyad: Dârü'l-vatan, 1997), 2: 233; Süleyman et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, 1994), 22: 199; Muhammed Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-şahîhayn* (Beirut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), 2: 11; Yakub b. İshak Ebû Avâne, *Müstahrecü Ebî Avâne* (Beirut: Dârü'l-marife, 1998), 1: 375.

Müslim'in *Sahîh'inde* ilgili konunun başlığı Hz. Peygamber'in "Bizi aldatan bizden değildir." sözüdür. Bir önceki konu başlığı ise "Bize karşı silah taşıyan, bize silah doğrultan bizden değildir." rivayetidir. Bu konu başlığı altında üç rivayete yer verilmiş olup bu rivayetlerin tamamı Müslümana karşı silah doğrultanın ve Müslümanlara karşı kılıç sallayanların Müslümanlardan olamayacağını ifade etmektedir.³³

Musanef türü eserlerde bâbların tertibi ve isimlendirilmesi, bâb başlığı altına konulan hadisler, bu rivayetin nasıl anlaşıldığını göstermektedir. Nitekim Müslim, bir önceki bâbda Müslümanlara karşı silah doğrultanın Müslümanlardan olamayacağı şeklindeki rivayeti inanç boyutunda ele almış, onun eserini şerh eden Nevevî (ö. 676/1277) "Müslümanlara haksız yere silah doğrultan kişi bunu yanlış tevil ile yapıp, helal kabul etmez ise isyancıdır, kâfir olduğu söylenemez. Ancak bunu helal kabul ederse kâfirdir." sözüyle konuyu açıklamıştır.³⁴ Hutbede Müslim'in bu rivayeti ve açıklamalar dikkate alınmamış, göz ardı edilmiştir.

İlgili rivayetlerin klasik yorumlarında Müslüman şahsiyetiyle ahlâk arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir. Begavî (ö. 516/1122) "Alışverişte aldatmak haramdır." konu başlığı altında ilgili rivayetleri sıraladıktan sonra şu yorumu yapmaktadır. "Bizi aldatan bizden değildir ifadesiyle kişinin İslam dininden çıkması kastedilmemiş, Peygamber'e bağlılığın, peygamberî ahlâka uygun davranmanın terk edilmesi kastedilmiştir. Çünkü aldatmak, Hz. Peygamber'in ahlâkına ve davranışlarına uygun olmadığı gibi; Müslümanlar arasındaki samimi kardeşlik ilişkisine de uygun değildir."³⁵

Münzirî (ö. 656/1258) ise Hz. Peygamber'in "Aldatan benden değildir." sözünü, "Benim mükemmel örnekliğime ve koyduğum ilkelerin korunmasına uygun değildir." şeklinde anlamıştır.³⁶ "Bizden değildir." ifadesi, bu kişinin hareketi tarzımıza uygun değildir şeklinde anlaşılmış; aldatmanın kişiyi İslâm'dan çıkartmayacağı belirtilmiştir.³⁷ Şirâzî (ö. 730/1329) ise, "Bizi aldatan bizden değildir." hadisindeki, "aldatmak" kelimesiyle, üründeki kusuru gizlemenin ya da ürünü olduğundan farklı göstermenin kastedildiğini; "bizden değildir" sözünün de, bizim sünnetimize

³³ Müslim "İmân" 161-163.

³⁴ Ebû Zekeriyya Yahya en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu şahîh-i Müslim ibni Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392/1972), 2: 108.

³⁵ Ebû Muhammed el-Begavî, *Şerhu's-sünne* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1983), 8: 166-167.

³⁶ Abdülazîm Zeküyyiddîn el-Münzirî, *Muhtaşaru şahîhi Müslim*, thk. Muhammed Elbânî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1987), 2: 251.

³⁷ Ebû'l-Muzaffer Yahya ez-Zühli, *el-İfşâh an me'âni's-şihâh* (B.y: Dârü'l-vatan, 1471/1996), 8: 94.

uygun hareket etmez şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. Şirâzî'ye göre aldatmak ve kandırmak asla Hz. Peygamber'in uygulaması olamaz. Alışverişte insanları kandıran, onları aldatan kişi günahkârdır. Ancak bu günah onu İslam'dan çıkarmaz. Lâkin bu kişi kâmil mümin de olamaz.³⁸

Çağdaş hadisçilerden Musa Şâhîn Lâşîn'e göre, bu rivayette Hz. Peygamber, Müslümanları aldattığını düşünerek satıcıya kızar. Satıcının özür dilemesi üzerine onun özrünü kabul eder ve bir daha böyle bir durumla karşılaştığında müşterinin görebilmesi için ürünün ıslak olan kısmının üste gelecek şekilde sergilenmesini söyler. Çünkü sattığı malın kusurunu gizleyen kişi müşterisini aldatmaktadır. Aldatan kişi ise Peygamber'in sünnetine uygun hareket etmemektedir. Musa Şâhîn' göre "Bizden değildir." İfadesi "Hz. Peygamberin sünnetine bağlı değildir." şeklinde anlaşılmalıdır. Bu olayda ahlâkî bir sorun gören Hz. Peygamber, söz konusu kişiyi cezalandırmamış, çarşıdan çıkarmamış, sattığı mal ile ilgili tasarrufta bulunmamıştır. Bilakis satıcının o ürünü satmasına müsaade etmiş, satıcıyı sözlü ikazla yetinmiştir.³⁹

İbn Mâce'nin *Sünen'ine* şerh yazan çağdaş şârihlerden Herarî'ye (ö. 2008) göre; satıcı, buğdayın ıslak tarafını müşteriye göstermemekle müşteriyi aldatmak istemiştir. Böyle bir davranış Müslümana yakışmaz. Çünkü Müslüman, Müslüman kardeşini aldatamaz. Bilakis ona karşı olabildiğince samimi ve kardeşçe davranır. Çünkü bu Müslümanın Müslüman üzerindeki hakkıdır.⁴⁰

Serlevha hadisin hutbe metninde yorumlanmasında dikkat çeken hususlar şunlardır. a. Hutbenin başlığı "En büyük bozgunculuk, dinin muazzaz değerlerini istismar etmektir." şeklindedir. b. Rivayetin açıklanmasında münafıklar hakkında nâzil olan bir âyet-i kerîmeden destek alınmıştır. c. Rivayetin muhatapları; teröristler, münafıklar ve din istismarcılarıdır. d. Hz. Peygamber'in ilk vahiyle karşılaşması neticesinde endişelenmesi, Hz. Hatice'nin de onun faziletlerini zikretmesinden hareketle bu vasıflara sahip olanların "Bizden değildir." ifadesinin kapsamına girmeyeceklerini bildirmektedir.

Hutbede "Bizi aldatan bizden değildir." hadisi itikât/inanç boyutuyla ele alınmış, münafıklara, kâfirlere, isyancı teröristlere ve din istismarcılarına

³⁸ Hüseyin Mahmud eş-Şirâzî, *el-Mefâtîh fi şerhi'l-meşâbih* (Kuveyt: Dârü'n-nevâdir, 2012), 3: 438.

³⁹ Musa Şâhîn Lâşîn, *Fethü'l-mün'im şerhu şahîhi Müslim* (B.y: Dârü's-şurûk, 2002), 1: 229-230.

⁴⁰ Muhammedü'l-Emin el-Herarî, *Şerhu süneni ibn Mâce* (Cidde: Dârü'l-minhâc, 2018), 13: 103.

işaret edilmiştir. Ancak Müslim (ö. 261/874) başta olmak üzere ilgili rivayete eserlerinde yer veren müellifler, rivayeti konumlandıkları bölüm ve konu ile onu nasıl anladıklarını da ortaya koymaktadırlar. Çünkü tertip ve tasnif anlama ve yorumlama ile sıkı bir ilişki halindedir. Bir bâbın altında sıralanan rivayetler, o bâb başlığıyla ilişkilidir. Özellikle musannef türü eserler hadisleri ilişkili oldukları bâbların altında toplamaktan öte, hadislerin tercihi ve tertibinde bir kurguya sahiptir.⁴¹ Bu hadise eserlerinde yer veren musannifler söz konusu rivayeti iman, inanç ve terör boyutuyla değerlendirmemiş, ahlâk, dindarlık ve sünnete bağlılık çerçevesinde anlamışlardır. Aynı zamanda klasik dönem hadisçileri ve muasır hadisçilerde “aldatma” ifadesini din istismarı ve terör şeklinde anlamamışlar, alışverişte dünyevi kazanç elde etmek için üründeki kusuru gizlemekle ilişkilendirmişlerdir. “Bizden değildir” ifadesini ise bu rivayeti eserlerinde tasnif eden hadisçiler ve şârihler inanç, terör ve isyan boyutuyla ele almamışlar, İslam-ahlâk ilişkisi ve Peygamber’e bağlılık çerçevesinde konuyu anlamışlardır.

Sonuç olarak, serlevha hadis hutbe metninde yorumlanırken rivayetin bağlamı göz önüne alınmamış, rivayet bağlamından koparılarak güncel bir terör olayını açıklamak için kullanılmıştır. Ayrıca rivayeti mümin bireyin ahlâkiliği perspektifinden değerlendiren şârihlerin görüşüne de müracaat edilmemiştir. Serlevha rivayete, konunun başlığı ve yorumlanması arasında irtibat kurmak oldukça zordur. Hutbenin serlevhasına “Bizi aldatan bizden değildir.” rivayeti yerine konu başlığı ve o başlığın altındaki rivayetler dikkate alındığında, Müslim’in *Şahîh’inde* bir önceki bâbta yer alan “Bize silah doğrultan bizden değildir.” rivayeti konulabilirdi. Zira Nevevî (ö. 676/1277) bu rivayeti şu şekilde yorumlamaktadır. “Kim Müslümana haksız yere silah doğrultursa bunu helal görmedikçe isyankârdır, teröristtir. Ancak bunu helal kabul ederse o zaman kâfirdir.”⁴² Nevevî’nin bu yorumu hutbenin serlevhasında bu rivayetin olmasının daha isabetli olacağını göstermektedir.

B. Allah’ın Kulları Üzerindeki Hakkı

12.10. 2018 tarihli hutbenin başlığı “Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir.” şeklindedir. Hutbenin serlevhasında “Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaları ve yalnızca O’na ibadet etmeleridir. Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerindeki hakkı,

⁴¹ Türcan, “Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu”, 109.

⁴² Nevevî, *Minhâc*, 2: 108.

Allah'ın onları cennetine koymasındır." rivayeti kullanılmıştır.⁴³ Hutbe eşlerin birbirlerine karşı sorumluluğuna vurgu yapan bir rivayetle başlamıştır.⁴⁴ Sırasıyla her bir paragrafta anne baba hakları, hayvan hakları, hayat hakkı, toplumun yoksul kesimlerinin varlıklı insanlar üzerindeki hakları gibi haklardan bahsedilmiş; çevreyi kirletmek, kaçak elektrik kullanmak, stokçuluk yapmak, kamu malına zarar vermek gibi hak ihlallerinden örnekler verilmiştir. "Hakka girmekten, hakkımız olmayanı talep etmekten, hakları sahiplerinden esirgeyerek zulmetmekten Allah'a sığınalım." denilerek hutbe sonlandırılmıştır.

Rivayet, Buhârî'nin *Şahîh*'inde de üç farklı konu başlığı altında geçmektedir.⁴⁵ Bunlardan birincisi "Cihâd ve's-siyer" bölümüdür. Buradaki rivayet, Hz. Peygamber "Ufeyr" adında bir merkebe bindiği için "At ve eşeğin ismi" başlığı altında zikredilmiştir. İkincisi "İsti'zân" bölümünde, Hz. Peygamberin seslenmesi sonucunda Muaz'ın (ra) "Buyur Ya Resulallah!" sözünden hareketle "Lebbeyk ve sa'deyk şeklinde cevap veren kişi" başlığı altında; üçüncü rivayet ise "Tevhîd" bölümünde "Nebi (sav) nin ümmetini tevhîde davet etmesi" başlığı altında geçmektedir. İmam Müslim'in *Şahîh*'inde rivayet "İmân" bölümünde üç tarikiyle "Şeksiz, şüphesiz bir imanla Allah'a kavuşan kişinin cennete girmesi ve o kişiye cehennem haram olması" başlığı altında zikredilmiştir.⁴⁶ Tirmizî'nin *Sünen*'inde Allah'a şirk koşmayanının cennete gideceği bağlamında "Ümmetin fırkalara ayrılması" başlığı altında yer almıştır.⁴⁷ Nesâî'nin *Sünen*'inde, Muaz'ın, Allah'a ortak koşmadan kulluk edenlerin cennete gideceği bilgisini insanlarla paylaşma isteğine karşın, Hz. Peygamberin insanların tembellik etmesinden endişe

⁴³ İbn Hanbel, *Müsned*, 5: 238. Rivayetin konuyla ilgili olduğu düşünülen bölümleri serlevhaya çekilmiştir. Rivayet farklı senetlerle ve farklı vecihleriyle İbn Hanbel'in *Müsned*'inde on iki kez geçmektedir. Şuayb Arnaut bu rivayetin, baş tarafındaki olay hariç metninin sahih olduğunu; senedinin ise Şehr b. Havşeb'den dolayı zayıf olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Şuayb Arnaut İbn Hanbel'in *Müsned*'indeki diğer bazı rivayetlerin sahih ve senedlerinin de kuvvetli olduğunu ifade etmektedir. Serlevhada kullanılan rivayet adeta İbn Hanbel'deki diğer rivayetlerle mecz edilerek "Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, Allah'ın onlara azap etmemesi, onları cennetine koymasındır." şeklinde tercüme edilmiştir. Halbuki serlevha yapılan rivayette "onlara azap etmemesi" şeklinde bir ifade yoktur. Rivayet, Buhârî ve Müslim'in *Şahîhleri* başta olmak üzere birçok eserde sağlam sened ve sahih metinle geçmesine rağmen, Şuayb Arnaut'un belirttiği üzere hutbede zayıf bir senedle ve müdrec bir metinle yer almıştır. Bu durum hutbelerde hadisler kullanılırken, rivayetin sahih veya zayıf olmasına yeterince özen gösterilmediğini düşündürmektedir.

⁴⁴ Buhârî, "Savm", 51.

⁴⁵ Buhârî, "Cihâd ve's-siyer", 46; "İsti'zân", 30; "Tevhîd", 1.

⁴⁶ Müslim, "İmân", 10.

⁴⁷ Tirmizî, "İmân", 18.

duyarak bu bilgiyi başkalarıyla paylaşmamasını tembihlemesine binaen “Bilginin bazı insanlara mahsus olması” başlığı altında ele alınmıştır.⁴⁸ Ayrıca rivayet Hz. Peygamber’in seslenmesi ve Muaz’ın lebbeyk ifadesi bağlamında “Hz. Peygamber seslendiğinde nasıl cevap verilir başlığı altında yer almıştır.” İbn Mâce’nin *Sünen’inde*, Allah’a kulluk edip, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayanlara O’nun azap etmeyeceği ifadesine atıfla “Kıyamet gününde Allah’ın rahmetinin umulması” başlığı altında bulunmaktadır.⁴⁹ Bu kaynakların dışında söz konusu rivayet hadis kaynaklarının birçoğunda îmân bahislerinde “Allah’ın hakkını gözeterek, Allaha şirk koşmayan cennete gireceği veya azap görmeyeceği” başlıkları altında tasnif edilmiştir.⁵⁰ Rivayet müsned ve mu’cem türü eserlerde de yer almaktadır.⁵¹

Musanef türü eserlere rivayeti yerleştiren muhaddislerin rivayeti nasıl anladıkları görülmekle birlikte tasnif devri sonrası şerh dönemi ve modern dönemlerde rivayet kronolojik olarak şu şekilde anlaşılmış ve yorumlanmıştır. İlgili rivayetin yorumları kronolojik olarak sunulurken aslında şârihlerin birbirinden nasıl etkilendikleri de görülmektedir. Ancak bu başka bir çalışma konusudur. Rivayetle ilgili ilk yorumları yapanlardan birisi Buhârî şârihi İbn Battâl’dır. (ö. 443/1051) O, rivayeti, hak kavramı üzerinden yorumlamış, Mürcie’nin, Allah’ın kendisine itaat edene mükâfatla karşılık vermesi vaciptir görüşünü; Ehli Sünnetin Allah’ın kullarına karşı hiçbir şeyi yapma mecburiyeti yoktur şeklindeki karşı görüşle çürütmesi çerçevesinde ele almıştır.⁵²

Ma’zeri (ö. 536/1141) kulların Allah üzerindeki hakkının şer’i bir hak mı yoksa Mu’tezile’nin dediği gibi aklen vacip bir hak mı olduğunu tartışmış; Mu’tezile’nin dediğinin aksine kulların Allah üzerindeki hakkının vacip olmadığını ifade etmiştir. Burada Allah’ın kullarına vaadi olduğu ve Allah’ın

⁴⁸ Ebû Abdurrahman Ahmed en-Nesâî, *Sünen* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2001), “İlim”, 26; “Amelü’l-leyli ve’l-yevm”, 76.

⁴⁹ İbn Mâce, “Zühd”, 35.

⁵⁰ Ebû Avâne, *Müstaḥrec*, 1: 26; Ebû Abdullah İbn Mende, *Îmân li’bni Mende* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1406/1986), 1: 233; Ebû Hatim Muhammed İbn Hibbân, *el-İḥsân fî takrîbi şaḥîḥ-i İbn Hibbân* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1998), 1: 441-442; Hâkim en-Neysâbü’rî, *Müstedrek*, 1: 698; Ebû Nuaym el-İsbehânî, *el-Müsnedü’l-müstaḥrecu ala şaḥîḥi Müslim* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1996). 1: 123-124.

⁵¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned* (Mısır: Dâru hicr, 1999), 1: 459; Ebûbekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsned* (Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 2009), 7: 78; Ahmed b. Ali Ebû Ya’lâ, *Müsned* (Dimeşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-türâs, 1984), 7: 236; Ebû Said eş-Şâşî, *Müsned* (Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 1982), 3: 280; Ebû Said İbn Arâbî, *Mu’cem* (Suudi Arabistan: Dâru ibni’l-Cevzî, 1997), 2: 446; Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, 20: 48; Süleyman et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-avsâḥ* (Kahire: Dâru’l-harameyn, ts)., 8: 124

⁵² Ebû’l-Hasan İbn Battâl, *Şerḥu şaḥîḥi’l-Buḥârî* (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 2003), 9: 50-51.

vaadini mutlaka gerçekleştireceğinden hareketle, konunun bir hak gibi anlaşıldığını söyler. Allah'ın kulları üzerindeki hakkına gelince; ona göre Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğu muhakkaktır. Ma'zeri "Hakkullah ve "Hakku'l-'ibad" tabirlerinin yorumundan önce "مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ دَخَلَ الْجَنَّةَ" "Allah'tan başka ilah olmadığına inanarak ölen kişi cennete girer." rivayetini yorumlar. Burada öncelikle Mürcie, Hariciye, Mu'tezile gibi mezheplerin büyük günah işleyen kişiye dair görüşlerine yer verir ve onları çürütür. Sonra Eş'arîlerin görüşünü söyler. Sonra da kendisi büyük günah işleyenin bağışlanarak veya Hz. Peygamber'in şefaatiyle cennete gireceğini belirtir. Konumuz olan rivayetten sonra ise "لَا يَشْهَدُ أَحَدٌ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ" "Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Resülü olduğuma şahadet etmeyen kişi cehennemlidir." hadisini konu edinir. Burada Mürcie'ye karşı çıkararak Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun resülü olduğuna kalben inanmayanın cehenneme gireceğini belirtir.⁵³ Ma'zerî'nin gerek "Hakkullah" ve "Hakku'l-'ibad" kavramlarını tartışma biçimi, gerekse Muaz rivayetinin öncesi ve sonrasında ele aldığı rivayetler ve onları yorumlama biçimi, onun bu rivayeti iman esasları, günah işleyenin durumu, ilahi emir ve yasaklara uygun hareket edene Allah'ın vaadi, tevhîd-sirk ilişkisi çerçevesinde anladığını gösterir.

Tîbî (ö. 743/1342) Allah'ın kulları üzerindeki hakkını gerekli ve zorunlu bir hak; kulların Allah üzerindeki hakkını ise hikmete uygun bir hak perspektifinden değerlendirmiştir. Allah'ın kendisinden başka hiçbir varlığı ilah edinmeyen kişiye iyilik etmesinin hikmete uygun olduğunu belirtmiş, kulların Allah üzerindeki hakkının Allah'ın onlara vadi olduğunu ve Allah'ın da mutlaka vaadini gerçekleştireceğini beyan etmiştir.⁵⁴ Müslim şârihi Nevevî de (ö. 676/1277) benzer görüştedir.⁵⁵

İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1401) Buhârî'nin kitâbü't-tevhîd bölümünün ilk bâb başlığı altında ilgili rivayetle beraber üç hadisi⁵⁶ peş peşe serd etmesini, bu hadislerin Allah'ın birliğini ifade etmesi ile ilişkilendirir. Özellikle bu rivayetler içerisinde ihlâs sûresini zikretmesinin sebebinin; bu sûrenin Allah'ın birliğini, sıfatlarını ve ona izafe edilmesi mümkün olmayan

⁵³ Ebû Abdullah Muhammed el-Ma'zerî, *el-Mu'lim bi fevâ'id-i Müslim* (Cezayir: Dârü't-tûnûsiyye, 1998), 1: 290-293; Ebü'l-Fadl Kādî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâ'id-i Müslim* (Mısır: Dârü'l-vefâ, 1998), 1: 260.

⁵⁴ Şerefüddîn et-Tîbî, *el-Kâşif an hağâiki's-sünen* (Mekke: Mektebetü Mustafa el-Bâz, 1997), 2: 473.

⁵⁵ Nevevî, *Minhâc*, 1: 231.

⁵⁶ Buhârî, "Tevhîd", 1.

hususlara dair bilgileri barındırmasıyla izah eder.⁵⁷

İbn Hacer (ö. 852/1448) “Hakkullah” kavramını “Allah’ın kullarını kesin olarak vazifelendirip sorumlu tuttuğu hususlardır.” şeklinde tarif eder. Allah’ın kulları üzerindeki hakkını açıklarken Kurtûbî (ö. 671/1276) ve İbn Hibbân’ın (ö. 354/965) açıklamalarını nakleder. Kurtûbî, Allah’ın kullar üzerindeki hakkını “Allah’ın onlara mükâfat vadetmesi ve onları sorumlu tutmasıdır.” şeklinde yorumlar ve şu şekilde açıklar: Allah’ın kullar üzerindeki hakkı, kulların yalnızca Allah’a ibadet edip, ma’siyetten kaçınmalarıdır. Tevhîd ancak bu şekilde gerçekleşebilir. Rivayette, ibadet ile şirk koşmamak kelimelerinin peş peşe gelmesi bazı inkârcıların Allah’a ibadet etmekle beraber başka ilahlara da ibadet etmeleri sebebiyledir. Rivayette bu iki kelime peş peşe zikredilerek sadece ulûhiyette değil, ibadette de şirk kesin olarak yasaklanmaktadır. İbn Hibbân ise bu bağlamda imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar, organlarla uygulama olarak açıklamıştır. Rivayetteki “Bunu yaptıkları takdirde” ibaresine dikkat çekerek burada özellikle ‘yapmak’ fiilinin kullanılıp ‘söylemek’ fiilinin kullanılmamasına dikkat çekmektedir. Kulların Allah üzerindeki hakkına gelince; Kullar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayarak O’na ibadet edince, Allah da onları bağışlar, onlara azap etmez ve onları cennetine koyar. Çünkü Allah’ın vaadi gerçektir. Onun vadinin hilafına bir şeyin gerçekleşmesi muhâldir. Kendisinden başkasını rab edinmeyen kişiye Allah’ın ihsanda bulunması, ona azap etmemesi hikmete de uygundur.⁵⁸

Aynî (ö. 855/1451) ilgili rivayetteki “Hakkullah” ve “Hakku’l-‘ibâd” tabirlerini tevhîd-şirk ilişkisi içerisinde ele almış; hiçbir şekilde şirk koşmayarak yalnızca O’na ibadet edenlere, O’nun azap etmeyeceğini ifade etmiştir. Aynî’ye göre ilgili rivayetin kitâbü’t-tevhîd ile alakası da Allah’a kulluk etmenin O’nu birlemek manasına gelmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kitâbü’t-tevhîdin gayesi Allah’ın birliğini ispat etmektir.⁵⁹

Kastallânî’ye (ö. 923/1517) göre Allah’ın kulları üzerindeki hakkı, kulların şirke bulaşmadan O’na itaat ederek ibadet etmeleri, yasaklarından da kaçınmalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise büyük günahlardan,

⁵⁷ Ebû Hafs Sirâcüddîn İbn Mülakkın, *et-Tavzîh li şerhi câmi’i’s-şahîh* (Dimeşk: Dârü’nevâdir, 2008), 3: 176-177.

⁵⁸ İbn Hacer el-Askâlânî, *Fetûh’l-bârî şerhu şahîhi Buḥârî* (Beyrut: Darü’l-marife, 1379/1959), 11: 339.

⁵⁹ Bedrüddin el-Aynî, *‘Umdetü’l-kârî şerhu şahîhi’l-Buḥârî* (Beyrut: Daru ihyai’t-türâsi’l-Arabi, ts), 25: 81-82.

kaçınıp, emirlerini yerine getirdikleri takdirde onlara azap etmemesidir.⁶⁰

Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'nun ulûhiyetinin ve rubûbiyetinin gerektirdiği şekilde ona ibadet etmeleri ve O'nu eşi, benzeri olmayan tek ilah kabul etmeleridir. Kulların Allah üzerindeki hakkı, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayanları ebedi bir azapla cezalandırmamasıdır. Bu durum ümmetin içindeki günahkârların azapla cezalandırılmasıyla da çelişmemektedir.⁶¹

Çağdaş muhaddislerden Musa Şâhîn Lâşîn'e göre, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı; O'nun varlığına ve birliğine iman etmeleri, O'ndan başka ilahlar edinmemeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı, Allah'ın onlara azap etmemesidir. Yani kim Allah'tan başka ilah olmadığına, Hz Muhammedin O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederse Allah'ın ona cehennemi haram kılmasıdır. Allah'a şirk koşmadan O'nun huzuruna çıkan kişinin cennete gitmesidir.⁶²

Herarî'ye (ö. 2008) göre Allah'ın kullar üzerindeki hakkı, kulların yalnızca O'na ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şekilde, hiçbir şeyi ortak koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, kavlen, fiilen ve itikâden yalnızca O'na ibadet ettikleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmadıkları takdirde, Allah'ın onları cezalandırmamasıdır.⁶³

Muhammed Muhibbüddîn Ebû Zeyd'e göre, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, sadece rızasını gaye edinerek samimiyetle Allah'a ibadet etmeleri, O'nun emirlerine boyun eğip yapılmasını istediği şeyleri de yapmalarıdır. O'nun yasakladıklarından ve haramlarından da kaçınmaları gerekmektedir. Onun en önemli yasağı şirktir. Kullar emir ve yasaklara uyduğu takdirde; onların Allah üzerindeki hakkı, Allah'ın onları bağışlaması, onlara azap etmemesi, onları cennetine koymasındır. Zaten bu Allah'ın kullarına vaadidir. Allah asla vaadinden dönmez.⁶⁴

Hutbede, serlevha rivayet "Hakkullah" ve "Hakku'l-'ibâd" tabirinden hareketle eşler arası ilişkilerden aile hukukuna, yaşam hakkından anne baba hakkına, hayvan haklarından toplumun muhtaç kesimlerinin zenginler

⁶⁰Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li şerhi şaḥîhi'l-Buḥârî* (Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323/1905), 10: 358.

⁶¹Sultan b. Muhammed Ali el-Kârî, *Mirḳâtü'l-mefâtîḥ şerḥu mişkati'l-meşabiḥ* (Beyrut: Dârü'l-fikr, 2002), 1: 197.

⁶²Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 1: 110.

⁶³Muhammedü'l-Emin el-Herarî, *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravḍu'l-behhâc fî şerhi şaḥîhi Müslim ibni Ḥaccâc* (Mekke: Dârü'l-minhâc, 2009), 2: 272.

⁶⁴Muhammed Ebû Zeyd, *Me'âlimü'd-dîn min ehâdîsi's-şâdîki'l-emîn* (B.y: Dâru meşâriki'l-envâr, 2013), 1: 19.

üzerindeki haklarına kadar 'hak' kavramının önemine vurgu yapılarak açıklanmıştır. Hak kavramı referans alınarak toplumsal sorunlarla rivayetin ilişkisi kurulmuştur. Allah'ın kulları üzerindeki haklarından ve kulların Allah üzerindeki haklarının mahiyetinden bahsedilmemiş, bu bağlamda ortaya çıkan tevâhid-şirk ilişkisine özellikle ibadette şirk mevzuuna ve bunun sonuçlarına değinilmemiştir.

Hutbede hadisin yorumu kabilinde yapılan izahlar İslam hukukçularının "Hak" kavramına yüklediği anlamlarla da örtüşmemektedir. Onlar, hakları Allah hakları, kul hakları ve hem Allah hem kul hakları olmak üzere üçe ayırmışlardır. Allah haklarını da ibadetler, sadaka-i fitır, zekât, gayri müslimlerden alınan vergiler, had cezaları, mahrumiyet cezaları, keffâretler, ganimetler ve madenlerden alınan amme hakları gibi doğrudan haklar şeklindeki başlıklar altında taksim etmişleridir.⁶⁵

Hukukçular Allah hakkının izahı sadedinde şu açıklamayı yapmaktadır. Hukuki hayat açısından hakların sahibi şahıslar olduğundan birtakım haklara Allah hakkı denilmesi de mecâzidir. Zira bu tür bazı hakların Allah'a izafe edilmesi, bütün bir toplumun menfaatini ilgilendiren ve toplumun hayatının devamı için vazgeçilmez olan hükümlerle ilgili olmaları sebebiyledir.⁶⁶ Diğer taraftan kelamcıların Allah'ın "Hakk" ismine yükledikleri manalarla da rivayetdeki hak kelimesinin irtibatı yeterince sağlanamamıştır. Zira bu isim, gerçekten var olan, varlığı ve ilahlığı kesin, mutlak adil, hakkı ortaya koyan ve hakkı ayakta tutan, vaadinde doğru, her gerçek kendinden alınan, zatının gereği olarak var olan gibi anlamlara gelir.⁶⁷

Hutbede rivayet yorumlanırken rivayetin bağlamıyla ilişki kurulmamıştır. Halbuki Hz. Peygamber'in sözlerini ve fiillerini anlamak ve yorumlamak için onun hedeflerini, muhataplarını, toplumun olgularını bilmek gerekmektedir.⁶⁸ Hz. Peygamber, Muaz'a üç kez seslenmiş, onun söyleyeceği konuya odaklanmasını sağlamış, söyleyeceklerinin çok önemli hususlar olduğunu ona hissettirmiş, sözlerine "Allah'ın kullar üzerindeki hakkı nedir?" gibi dikkat çeken bir soruyla başlamış ve soruyu "Yalnızca Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaları" şeklinde cevaplamıştır.⁶⁹ Burada Hz. Peygamber'in vurgusunun hak kavramına değil,

⁶⁵ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku I* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993), 142.

⁶⁶ Hasan Hacak, "Hak", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İbrahim Kafi Dönmez (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 2: 136.

⁶⁷ Ahmet Saim Kılavuz, "Hakk", *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, thk. İbrahim Kafi Dönmez (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 4: 2: 144.

⁶⁸ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, 286.

⁶⁹ Nevevî, *Minhâc*, 1: 231.

rubûbiyette ve ubûdiyette tevhîde olduğu aşikârdır. Çünkü rivayetin bağlamı bunu ortaya koymaktadır.

Tasnif dönemi muhaddisleri ve şârihler rivayeti hutbede anlaşıldığı şekilde anlayıp yorumlamamışlardır. Muhaddisleri koydukları kitâb ve bâb başlıklarıyla ilgili rivayeti nasıl anladıklarını ifade etmişlerdir. Rivayetin özellikle Buhârî'nin *Şahîh'inde* kitâbü't-tevhîd bölümünde; Muaz'ın Yemen'e vali olarak gittiğinde insanları davet edeceği ilk esasın tevhîd olması ve ihlâs suresinin Kur'ân'ın üçte birine denk olması rivayetleriyle bir arada cemedilmesi⁷⁰Buhârî'nin rivayeti tevhîd çerçevesinde anladığını göstermektedir. Buhârî bu bölümdeki ilk rivayette rububiyette ve ulûhiyette tevhîdi, ikinci rivayette Allah'ın zat, isim ve sıfatta tevhîdini, bahse konu rivayette de ubudiyette tevhîdi vurgulamıştır. Buhârî'nin, İshak b. İbrahim→Muaz b. Hişâm→Hişâm→Katâde→Enes b. Mâlik tarikiyle naklettiği şu rivayet "Allah'tan başka ilah olmadığını ve Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu kalben tasdik ederek inanan kişiye Allah cehennemi haram kılar." konunun bağlamını ortaya koyması ve anlaşılması açısından ehemmiyet arz etmektedir.⁷¹ Konuya medar olan serlevha rivayete bu rivayeti birlikte değerlendirmek rivayetin doğru anlaşılması açısından önemlidir.

Diğer Kütüb-i Sitte müellifleri de hadisi genellikle iman bahislerinde, Allah'a inanç ve ibadet boyutuyla hiçbir şekilde ortak koşmayanların mutlaka cennete gideceği bağlamda incelemişler, rivayetteki hak kavramından hareketle rivayetin güncel, toplumsal sorunlarla ilişkisini kurma gibi bir tavır sergilememişlerdir. Ale'l-ebvâb eserlerin tasnifinden rivayetin tevhîd-şirk ilişkisi boyutuyla ele alındığı; tevhîd akidesini açıkladığı; ibadette tevhîde vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Musannifler, ilgili rivayeti tasnif ettikleri bölüm ve konu başlıklarıyla, Allah'ın ulûhiyette, rubûbiyette ve ubûdiyette asla şirke müsamaha göstermeyeceğini; şirkin her türlüşünü reddedip tevhîdi samimiyetle kabul eden ve hayatını buna göre tanzim edenlerin Allah'ın azabına uğramayacağı vurgulamaktadır.

Rivayet çerçevesindeki yorumlar erken dönemlerden günümüze kadar hemen hemen aynıdır. Rivayetin bağlamı ve geçmişten günümüze neredeyse tüm şerhlerde yorumlanma şekli, tevhidi ve yalnızca Allah'a kulluğu vurgulamaktadır. Oysa rivayet hutbe metninde yorumlanırken hadiste geçen hak kavramından hareket edilmiş, kadın haklarından, hayvan haklarına kadar bir dizi tüm konulara değinilmiş, ancak tevhidden ve ibadeti yalnızca Allah için yapmaktan hiç bahsedilmemiştir. Böylece hadis

⁷⁰ Buhârî, "Tevhîd", 1.

⁷¹ Buhârî, "İlim", 49.

bağlamından koparılmış, hadis şerhleri dikkate alınmamıştır.

C. Duanın Kabul Olması

02.11.2018 tarihli hutbenin başlığı “Temiz gıda, temiz nesil”dir. Hutbenin serlevhasında “O senin yanından ayrılınca (veya iş başına geçince) yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekini ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.” (el-Bakara 2/205) ayeti ile وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ (el-Bakara 2/205) ayeti ile

“Onun yediği haram, içtiği haram, giydiği haram, gıdası haramdır. Peki, böyle birisinin duası nasıl kabul edilsin?”⁷² rivayeti yer almaktadır.

Hutbe serlevhada kısaltılarak verilen rivayetin tam metniyle başlamış, sonra Allah’ın insana bahsettiği nimetlerin sayılmasıyla devam etmiştir. İnsanoğlunun Allah’ın verdiği bu nimetlerden istifade ettiği, ancak islâh yerine ifsâdı tercih ederek kâinatın dengesini, doğal hayatı, tohumların genetiğini bozduğu, suyu ve havayı kirlettiği, gelecek nesillere karşı sorumluluğunu ihmal ettiği vurgulanmıştır. Maddi ve manevi tahribatın gıdanın bozulmasıyla başladığına, helal haram duyarsızlığının bilinç kirlenmesine dönüşmesine, ahlâkî ve insani değerlerin yozlaşması sonucunda yenilen içilenlerin fayda yerine zarara sebebiyet verdiği, böylece toplumsal bir bozulmayla karşı karşıya kalındığına, sevgi, saygı, hoşgörünün ortadan kalktığına, hayâsızlığın ve adaletsizliğin hâkim olduğuna işaret edilir. Hutbe “O halde sorumluluğumuzun farkına varalım; ölçülü ve ahlâklı bir hayatı benimseyelim. Helal kazancın, temiz üretimin, dengeli tüketimin ve sağlıklı nesillerin gayreti içinde olalım.” temennileriyle son bulur.

Hutbenin serlevhasında takti’ yapılarak⁷³ kullanılan rivayette helal rızıkla dua arasındaki ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Hutbede ise rivayetin “Ey

⁷² Müslim, “Zekât”, 65. Rivayet takti’ edilerek serlevhaya alınmıştır. Rivayetin tamamı şöyledir. حَدَّثَنِي أَبُو كَرِيمٍ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، حَدَّثَنَا أَبُو أَسَامَةَ، حَدَّثَنَا فَضِيلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، حَدَّثَنِي عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا، وَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا أَمَرَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ، فَقَالَ: { يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا، إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ } [المؤمنون: 51] وَقَالَ: { يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ } [البقرة: 172] ثُمَّ ذَكَرَ الرَّجُلُ يُطِيلُ السَّفَرَ أَشْعَثَ أَغْبَرَ، يَمُدُّ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ، يَا رَبِّ، يَا رَبِّ، وَمَطْعَمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرَبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ، وَغُذِيَ بِالْحَرَامِ، فَأَنَّى يُسْتَجَابَ لِذَلِكَ؟ "

⁷³ Takti’: Birkaç konuyu içeren bir hadisin sadece ihtiyaç duyulan kısmını almayı veya bir bölümünü bir yerde veya diğer bölümünü aynı senedle başka bir yerde nakletmeyi ifade eder. Ayrıca bk. İhtisâr: Bir hadisi ihtiva ettiği manaları daha az kelimelerle ifade edecek şekilde kısaltmak, özetlemek demektir. Hadisin gerekli görülen bir bölümünün rivayet edilmesi demektir. Osman b. Abdurrahman İbn salâh, *Mukaddimetü İbni Şalâh*, thk. Nurettin İtr (Suriye: Dârü'l-fıkr, 1986), 217; 215; Mehmet Efendioğlu, “İhtisâr; Takti’”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 21: 572; 39: 483.

insanlar! Allah temizdir, ancak temiz olanı kabul eder.” serlevhaya alınmayan kısımdan hareketle çıkarımlar yapılmış ve rivayet yorumlanmıştır. Hutbede, kâinatın dengesinin, tabiatın, neslin, fitratın bozulması ve Müslümanların bunun farkında olarak takınacağı tavır ana tema olarak göze çarpmaktadır.

Rivayet, Müslim’in *Sahîh’inde* zekât bölümünde “Helal kazançtan verilen sadakanın kabulü ve Allah katında çoğalması” konu başlığı altında nakledilen üç hadisten biridir. Bu konudaki ilk iki rivayet⁷⁴ sadakanın bir hurma bile olsa samimiyetle, Allah rızası gözetilerek ve helal maldan verilmesi durumunda Allah’ın onu en güzel şekilde kabul edeceği ve o bir hurmanın Allah katında Uhud Dağı kadar karşılığının olacağına işaret eder. Müslim serlevhada bir kısmı verilen rivayeti helal kazançtan verilen sadakanın kabulü bağlamında ele almıştır. Aslında ilgili konu başlığı altında serdedilen her rivayet bunu açıkça ortaya koymaktadır. İlaveten serlevhada zikredilen rivayetin tamamına bakıldığında özellikle rivayette geçen “Ey peygamberler! Temiz/helal şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben sizin yaptığımız şeylerin tamamını bilirim.” (el-Müminûn 23/51) âyeti⁷⁵ ve “Ey iman edenler! Eğer siz yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temiz olanlarından yiyin ve Allah’a şükredin.” (el-Bakara 2/172) âyeti helal rızıkla ilgilidir.⁷⁶ Rivayetin tamamında Hz. Peygamber helal rızıkla ilgili yukarıda zikredilen iki âyeti okuduktan sonra bu âyetleri tefsir kabilinden bir örnekle konuyu somutlaştırmaktadır. Burada rızıkını haram yollarla temin eden, haramla beslenen, haramla giyinen kişinin yalvarıp yakarsa, perişan bir halde bulursa, duasının kabul edilebilmesi için bütün şartları taşısaya da Allah’ın onun duasına icabet etmeyeceğini belirtmektedir.

Rivayet, Tirmizî’nin *Sünen’inde* Kur’ân âyetlerinin tefsiri bölümünde geçmektedir. Tirmizî Bakara suresi 172. ayetin, hemen akabinde gelen açıklamayla tefsir edildiğini düşündüğü için rivayeti bu bölüm ve konu başlığı altında ele almış olmalıdır.⁷⁷ Dârimî’nin *Sünen’inde* rivayet “Kitâbü’r-

⁷⁴ Müslim, “Zekât”, 63-64.

⁷⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Cami’u’l-beyân fî te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (B.y: Müessesetü’r-risâle, 1420/1999), 19: 40; Ebû Muhammed el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabi, 1420/1999), 3: 366; Ebü’l-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, 1407/1987), 3: 190.

⁷⁶ Ebü’l-Hasan Mükâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman* (Beyrut: Daru ihyâi’t-türâsi’l-Arabi, 1423/2002), 3: 317.

⁷⁷ Tirmizî, “Tefsîrü’l-Kur’ân”, 2.

rikâk” bölümünde “Helal yeme” konu başlığı altında geçmektedir.⁷⁸ Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) rivayeti “Gösteriş, kendini beğenmek ve bunu gibi davranışların kötülüğü” konu başlığı altına yerleştirmiştir.⁷⁹ Beyhakî (ö. 458/1065) rivayeti, *el-Âdâb* adlı eserinde “Giyilen ve yenilenin helal olması, haramlardan kaçınmak ve şüpheli şeylerden sakınmak” konu başlığı altında;⁸⁰ *ed-Deâvâtü'l-kebîr* adlı eserinde “Yenilen ve giyilen şeylerden dolayı duanın kabul edilmesinin umulmaması” başlığı altında;⁸¹ *es-Sünenü'l-kübrâ* adlı eserinde yağmur duası namazı bölümünde “Kabul edileceğini umarak sadaka ve nafil ibadetlerle Allah’a yaklaşmak” konu başlığı altında konumlandırmıştır.⁸² Beyhakî’nin üç farklı eserinde ilgili rivayeti yerleştirdiği bölüm ve konu başlıkları; onun rivayeti, helal duyarlılığı, haramdan kaçınmak, duanın kabul olmasıyla kazancın ve gıdanın helal olması arasındaki güçlü ilişki çerçevesinde anladığını göstermektedir.

İbnü'l-Mülakkın, (ö. 804/1401) Enes’ten nakledilen şu hadisle birlikte rivayeti ele almıştır. Rivayette Enes, Hz. Peygamber’e ‘Ya Resulallah! Duanın kabul edilmesinin yolunu bana söyler misin?’ der. Hz. Peygamber “Ya Enes! Kazancın helal olsun ki, duaların kabul olsun. Bir kimse ağzına haram bir lokma götürse kırk gün onun duasına icabet edilmez” diyerek cevap verir.⁸³ İbnü'l-Mülakkın’ın bahse konu hadisi Enes (ra) rivayetiyle birlikte zikretmesi onun rivayeti helal kazanç, duanın kabulü ilişkisi içerisinde anladığını göstermektedir. Kâdî İyâz (ö. 544/1149) ilgili rivayetle aynı bâb başlığı altındaki başka bir rivayette geçen “Tayyib” kelimesini helal kazanç olarak açıklamıştır. Yani helal kazançla ifâ edilen ibadetin, Allah tarafından en güzel şekilde kabul edileceğini ifade etmiş; helal kazançla ibadetin kabulü arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.⁸⁴ Şerefüddîn et-Tîbî’ye (ö. 743/1342) göre, Hz. Peygamber’in örnek verdiği kişi ya hac yolculuğundan dönen bir

⁷⁸ Dârimî, “Rikâk”, 9.

⁷⁹ Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek, *ez-Zühd ve'r-rekâik*, thk. Habîb Rahmân el-A'zamî (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts), 1: 154.

⁸⁰ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *el-Âdâb* (Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1998), 1: 162.

⁸¹ Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *ed-De'âvâtü'l-kebîr* (Kuveyt: Gurâsu li'n-neşr, 2009), 1: 499.

⁸² Ebû Bekr Ahmed el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 3: 482.

⁸³ İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 14: 74. Bu rivayet muteber hiçbir hadis kaynağında yer almamaktadır. Rivayetin burada zikredilmesinin sebebi, İbn Mülakkın’ın rivayeti nasıl anladığını göstermektir. Enes’ten bu rivayeti nakleden Ebân b. Ebî Ayyâş, metrukü'l-hadis olarak vasıflandırılmış, insanların onun rivayetlerini terk ettiği ifade edilmiştir. Ebû Ahmed Abdullah İbn Adî, *el-Kâmil fi qu'afâi'r-ricâl* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1434/2013), 2: 58.

⁸⁴ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-mu'lim*, 3: 536.

hacı, ya da savaştan dönen bir mücahittir. Her ikisinin de duasının kabul olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu kişi çocukluğunda haramla beslenmiş, yetişkinliğinde de haramla beslenmeye devam ediyorsa duasının kabul edilmesi beklenemez. Tîbî'ye göre helal rızık duanın kabul edilmesinin en önemli şartlarından biridir. Bundan dolayı denilmiştir ki, duanın kabul olmasının iki şartı vardır. Bunlar helal yemek ve doğru konuşmaktır.⁸⁵

İbnü Dakîkî'l-Îd (ö. 702/1302) rivayeti "Helal rızıkla yetinmek" konu başlığı altında açıklamaktadır. Ona göre bu hadis İslâmî kaidelerin ve hukuk prensiplerinin temelini oluşturan hadislerden birisidir. Rivayette helal maldan infaka teşvik, helal olmayan maldan infak etmeye yasak vardır. Aynı şekilde yenilen, içilen ve giyilen şeylerin de kesinlikle helal olması, helallığı konusunda şüpheye mahal veren bir durumun bulunmaması gerekmektedir. Dua etmek isteyen kişi buna îtina göstermelidir. Bir kişi helal maldan infak etse, Allah onun geride kalan malını temizler ve onun yaptığı ibadete karşılık kat, kat fazlasını ona lütfeder. Ancak helal olmayan lezzetli bir yemek, o yemeği yiyen kişi için vebal olduğu gibi, onun ibadetlerinin kabul edilmemesine de sebeptir.⁸⁶

İbn Receb el-Hanbelî (ö.795/1392) ilgili rivayeti yorumlamaya rivayetin başında yer alan "Tayyib" kelimesinin izahıyla başlamıştır. Ona göre Allah'ın "Tayyib" olması her türlü noksanlıktan, hatadan, ayıptan kusurdan münezzehtir olması demektir. Bundan dolayıdır ki O, riyadan, kendini beğenmişlikten, her türlü kötülükten arındırılmış, harama bulaşmamış amelleri kabul eder. Bu hadis özellikle kişinin yediğinin helal olmadıkça, amelinin kabul olmayacağına işaret eder. İbn Receb bu görüşlerini bazı rivayetlerle de destekler.⁸⁷ O, açıklamalarıyla ilgili rivayeti,

⁸⁵ Tîbî, *Kāşif*, 7: 2096.

⁸⁶ Takyüddîn İbn Dakîkî'l-Îd, *Şerhu'l-erbe'in en-neveviyye fi'l-ehâdîsi's-şahîhi'n-nebeviyye* (B.y: Müessesetü'r-reyyân, 2003), 59.

⁸⁷ Zeynüddîn İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem fî şerhi hamsîne hadîsen min cevâmi'i'l-kelim* (B.y: Dârü's-selâme, 2004), 1: 258-261. Rivayetler için bk. Bir gün Hz. Peygamber'in huzurunda Bakara suresinin 168. âyeti okunur. Sa'd b. Ebî Vakkâs ayağa kalkarak "Ya Resulallah! Allah'a dua ediver de benim dualarımı kabul etsin der." Bunun üzerine Hz. Peygamber "Ya Sa'd yediğün, içtiğün, rızıkın helal olsun duaların kabul olur. Kişinin midesine bir lokma haram girse kırk gün onun ibadetleri kabul edilmez." buyurur. Bu rivayete ile ilgili olarak: İbn Receb senedinin şüpheli olduğunu; İbnü'l-Cevzi illetli olduğunu; Elbânî aşırı zayıf olduğunu ifade etmektedir. İbn Mülakkın, *Tavzîh*, 14: 74.; Diğer rivayet için bk. " Bir kimse bir elbise alsın ve o elbiseye ödediği ücretin bir dirhemi haram olsa, o elbise onun üstünde olduğu müddetçe, Allah onun namazını kabul etmez." Bu rivayete gelince, İbn Hibbân onun hadis olmadığını, bu rivayetin senedinde yer alan Abdullah b. Ebî 'Ilâc'ın hadis uydurduğunu belirtir. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzi, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdîsi'l-vâhiye* (Lahor: İdâretü tercümân'is-sünne, t.y.), 2:

helal rızık ve duanın kabulü arasındaki sağlam ilişki bağlamında değerlendirmiş; helal ve haram rızka göre ibadetlerin kabul veya reddedileceği bakış açısıyla yorumlamış, duanın kabul edilmesini gerektiren sebepler muvacehesinde anlamıştır.

İbnü'l-Allân (ö. 1057/1647) helal gıdanın, duanın kabul olmasının işaretlerinden birisi olduğu söylemektedir.⁸⁸ Mübârekfûrî'ye (ö. 1353/1934) göre bu rivayet, infakın helal maldan yapılmasını teşvik etmekte, helal olmayan maldan yapılmasını da yasaklamaktadır. Ayrıca yenilen, içilen ve giyilen şeylerin mutlaka helal olup, haram şüphesi taşımamasını; dua edecek kişinin de buna çok itina göstermesi gerektiğini belirtir.⁸⁹ Muhammed b. Salih el 'Useymin'e (ö. 2001) göre dua, tüm şartları tam olarak taşıyor olsa da haram yemenin duaya icabet edilmesine engel olduğunu ifade eder.⁹⁰

Aslında rivayeti çok sayıda muhaddis yorumlamıştır. Ancak yorumlar hemen hemen yukarıda yapılan izahlarla aynıdır. Bundan dolayı her bir şârihin yorumuna makalenin hacminin çok fazla büyümesinden endişe edilerek yer verilmemiştir.⁹¹

İlgili rivayetin kısaltılarak verilen kısmı özellikle helal-duanın kabulü veya haram-duanın kabul edilmemesi ilişkisini gösterir. Aslında Hz. Peygamber rivayetin içerisindeki helal kazanca ve helal rızka vurgu yapan iki ayete atıf yapmış, bu ayetlerin peşinden, ayetlerin beyanı mahiyetinde duanın kabul edilmesi, helal rızık ilişkisini anlatan bir olayı örnek vermiştir. İlgili rivayet, helal rızık konu alan ayetlerin açıklaması bağlamında zikredilmiştir. Bu bağlamda Kur'ân sünnet bütünlüğü ön plana çıkmaktadır. Sünnette yer alan hükümlerin arka planını ve ortamını tespit etmek bakımından Hz. Peygamber'in hadislerinde esas aldığı prensipleri bilmek önemlidir. Bundan dolayı her hadisin sebebi vürudu iyi bilinmelidir. Sünnet, Kur'ân'ı tefsir edip, açıklamaktadır. Çoğu zaman hadislerin birbirini

684. Bu iki rivayet İbn Receb el-Hanbelî'nin bahse konu olan rivayeti hangi bağlamda anladığını göstermek için dipnotta gösterilmiştir.

⁸⁸ Muhammed Ali İbn Allân, *Delîlül-fâliḥîn li ṭuruḳi riyâdu's-şâliḥîn* (Beyrut: Dârü'l-marife, 2004), 8: 676.

⁸⁹ Muhammed Abdurrahman el-Mübârekfûrî, *Tuḥfetül-aḥvezî bi şerḥi câmi'it-Tirmizî* (B.y: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, ts), 8: 267.

⁹⁰ Muhammed b. Salih el-Useymin, *Fetḫu zî'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerḥi bülûḡi'l-merâm* (B.y: Mektebü'l-İslâmî, 2006), 1: 486.

⁹¹ Rivayetin diğer yorumları için bk. Muhammed b. İzzeddin İbn Melek, *Şerḫu meşâbiḥi's-sünne* (B.y: İdâretü's-sekâfeti'l-İslamiyye, 2012), 3: 380; Ahmed b. Abdurrahman es-Sââtî, *el-Fetḫu'r-rabbânî li tertîbi müsnedi'l-imâm Ahmed ibni Hanbel* (B.y: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), 15: 3; Abdülkâdir eş-Şeybe, *Fıḫu'l-İslâm şerḫu bülûḡi'l-merâm* (Medine: Matâbi'er-Reşîd, 1982), 4: 234; Muhammed b. Ali el-İtyûbî, *el-Baḫru'l-muḥîti's-seccâc fî şerḫi şahîḫi Müslim ibni Ḥaccâc* (B.y: Dâru ibni'l-Cevzî, 1436/2015), 19: 404-410.

açıkladığı da göz önünde bulundurulduğunda rivayetlerin bağlamına dikkat etmek gerekmektedir. Dolayısıyla doğru ve tutarlı anlamaya giden yol Kur'ân ve sünneti bir bütün olarak değerlendirmek ve hadisleri bağlamlarını göz önünde bulundurarak incelemekten geçer.⁹² Bu açıklamanın ışığında tasnif dönemi muhaddisleri, erken dönem ve günümüz şârihleri rivayeti bağlamı ile ilintili olarak helal kazanç, helal lokma ibadet ilişkisi çerçevesinde anlayıp, yorumlamışlardır. Oysa rivayet hutbede yorumlanırken bağlamından tamamen koparılmış, “Temiz gıda, temiz nesil” başlığı altında farklı bir şekilde anlaşılmıştır. Hutbede, ilgili rivayet bağlamına uygun olarak anlaşılıp yorumlanmadığı gibi; geçmişten günümüze rivayet hakkında yapılan yorumlar da dikkate alınmamıştır.

Sonuç

Son on yıldır ülkemizdeki bütün camilerdeki hutbeler bir serlevha hadis rivayetiyle başlamakta, ilgili rivayet metnin içinde yorumlanmaktadır. Örnek olarak seçilen üç rivayetin konu çerçevesinde incelenmesinde, rivayetlerin bağlamından bağımsız olarak metin içerisinde yorumlandığı görülmektedir. Rivayetler yorumlanırken, sağlıklı bir anlama ve yorumlama zemini oluşturma imkânı sunan hususlar dikkate alınmamıştır. Bu kapsamda o rivayetin tasnif dönemi kaynaklarında yerleştirildiği bölüm, konu ve o konu içerisindeki diğer rivayetlerle ilişkisi gözötilmemiştir. Aynı konu başlığı altında serdedilen rivayetler bütüncül bir bakış açısıyla anlaşılmaya çalışılmamış ve yorumlanmamıştır. Rivayet yorumlanırken Kurân-sünnet bütünlüğü ve sünnetin iç bütünlüğü dikkate alınmamıştır. Bir metni anlamak onun dilini bilip, anlamak değildir. Metni doğru anlamak için onun olduğu çevre, şartlar ve ortamın bilinmesi elzemdir. Hutbe metinleri inşa edilirken serlevha yapılan rivayetin sebebi vürûdu, muhatapları, hitap tarzı, üslubu kısacası bağlamı dikkate alınmamıştır. Rivayetler, hadis metninin içerisindeki bir kelimedenden yola çıkarak anlaşılmaya çalışılmış, bağlamından çok farklı şekillerde yorumlanmıştır. Rivayetler yorumlanırken klasik dönem şerhleri veya çağdaş dönem şerhlerinden istifade edilmemiştir. Hutbeye serlevha olarak alınan rivayetler hutbenin başlığı, konusu, hutbede yer verilen âyetler ve diğer rivayetlerle ilişkileri bakımından da sorunludur. Ayrıca sened ve metin açısından tenkit edilmeyen birçok sahih hadisin bulunduğu konularda, sened veya metin açısından tenkit edilen rivayetlere hutbede yer verilmesi, rivayetler belirlenirken daha dikkatli olmayı gerektirmektedir.

⁹² Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam* (İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015), 189.

KAYNAKÇA

- ABDULLAH B. MÜBAREK, Ebû Abdurrahman. ez-Zühd ve'r-rekaik. Thk. Habîb Rahmân el-A'zamî. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.
- AGİTOĞLU, Nurullah. *Hadis ve Bağlam*. İstanbul: Kitâbî Yayınları, 2015.
- ALİ EL-KÂRÎ, Sultan b. Muhammed. *Mirķātü'l-mefâtîh şerhu mişkati'l-meşabiḥ*. Beyrut: Dârü'l-fikr, 2002.
- ASKÂLÂNÎ, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî şerhu şaḥîḥi Buḥârî*. Beyrut: Darü'l-marife, 1379/1959.
- AYNÎ, Bedrüddin. *'Umdetü'l-ķârî şerhu şaḥîḥi'l-Buḥârî*. Beyrut: Daru ihyai't-türâsi'l-Arabi, ts.
- BAKTIR, Mustafa. "Hutbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed. *Me'âlimü't-tenzîl fî tefsîri'l-Ķur'ân*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 1420/1999.
- BEGAVÎ, Ebû Muhammed. *Şerhu's-sünne*. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1983.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed. *ed-De'âvâtü'l-kebîr*. Kuveyt: Gurâsu li'n-neşr, 2009.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed. *el-Âdâb*. Beyrut: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1998.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003.
- BEZZÂR, Ebûbekir Ahmed. *Müsned*. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2009.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîḥ*. B.y: Dâru tavkı'n-necât, 1422/2001.
- BÛSÎRÎ, Ebû Abbas Şihâbuddîn Kinânî. *Mişbâḥü'z-zücâce fî zevâ'idi ibn Mâce*. Beyrut: Dârü'l-Arabiyye, 1403/1983.
- DÂRİMÎ, Ebû Abdullah Muhammed. *Sünen*. Suudi Arabistan: Dârü'l-muğni, 2000.
- EBÛ AVÂNE, Yakub b. İshak. *Müstahrecü Ebî Avâve*. Beyrut: Dârü'l-marife, 1998.
- EBÛ DÂVÛD, Süleyman. *Sünen*. M. Muhyiddin Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, ts.
- EBÛ YA'LÂ, Ahmed b. Ali. *Müsned*. Dımeşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1984.
- EBÛ ZEYD, Muhammed. *Me'âlimü'd-dîn min ehâdişi's-şâdıkî'l-emîn*. B.y: Dâru meşâriki'l-envâr, 2013.

- EFENDİOĞLU, Mehmet. "İhtisâr; Taktî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989.
- ERUL, Bünyamin. "Hadis Şerhçiliğinde Özgünlük Sorunu". *İslam ve Yorum Temelli Tartışmalar İmkânlar ve Sorunlar*. Ed. Abdurrahman Ateş. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- GÖRMEZ, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- HACAĞ, Hasan. "Hak". *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. Ed. İbrahim Kafi Dönmez. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- HÂKİM EN-NEYSÂBÛRÎ, Muhammed. *el-Müstedrek ale's-şahîhayn*. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990.
- HERARÎ, Muhammedü'l-Emin. *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdu'l-behhâc fî şerhi şahîhi Müslim ibni Haccâc*. Mekke: Dârü'l-minhâc, 2009.
- HERARÎ, Muhammedü'l-Emin. *Şerhu süneni ibn Mâce*. Cidde: Dârü'l-minhâc, 2018.
- İBN ADÎ, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1434/2013.
- İBN ALLÂN, Muhammed Ali. *Delîlü'l-fâlihîn li turukı riyâdu's-şalihîn*. Beyrut: Dârü'l-marife, 2004.
- İBN ARÂBÎ, Ebû Said. *Mu'cem*. Suudi Arabistan: Dâru ibni'l-Cevzî, 1997.
- İBN BATTÂL, Ebü'l-Hasan. *Şerhu şahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.
- İBN DAKÎKU'L-ÎD, Takyüddîn. *Şerhu'l-erbe'in en-neveviyye fi'l-eğâdîsi's-şahîhi'n-nebeviyye*. B.y: Müessesetü'r-reyyân, 2003.
- İBN EBÎ ŞEYBE. *Müsned*. Riyad: Dârü'l-vatan, 1997.
- İBN HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed. *Müsned*. Kahire: Müessetü Kurtuba, ts.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hatim Muhammed. *el-İhsân fî takrîbi şahîhi-i İbn Hibbân*. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 1998.
- İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemsüddîn. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*. Kuveyt: Müessetü'r-risâle, 1994.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed. *Sünen*. M. Fuad Abdülbâkî. B.y: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru sâdır, ts.
- İBN MELEK, Muhammed b. İzzeddin. *Şerhu meşâbihî's-sünne*. B.y: İdâretü's-sekâfeti'l-İslamiyye, 2012.
- İBN MENDE, Ebû Abdillâh. *Îmân li'bni Mende*. Beyrut: Müessetü'r-risâle, 1406/1986.
- İBN MÛLAKKIN, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *et-Tavzîh li şerhi câmi'i's-şahîh*.

- Dımeşk: Dârü'n-nevâdir, 2008.
- İBN RECEB EL-HANBELÎ, Zeynüddîn. *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-ḥikem fî şerḥi ḥamsîne hadîşen min cevâmi'i'l-kelim*. B.y: Dârü's-selâme, 2004.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Ṭabaḳâti'l-kebîr*. Kahire: y.y, 2001.
- İBN SALÂH, Osman b. Abdurrahman. *Muḳaddimetü İbni Şalâh*. Thk. Nurettin İtr. Suriye: Dârü'l-fikr, 1986.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-'İlelü'l mütenâhiye fî'l-ehâdişî'l-vâhiye*. Lahor: İdâretü tercümân'is-sünne, t.y.
- İSBEHÂNÎ, Ebû Nuaym. *el-Müsnedü'l-müstahṣere ala şaḥîhi Müslim*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1996.
- İTYÜBÎ, Muhammed b. Ali. *el-Baḥru'l-muḥîṭi's-seccâc fî şerḥi şaḥîhi Müslim ibni Ḥaccâc*. B.y: Dâru ibni'l-Cevzî, 1436/2015.
- KÂDÎ İYÂZ, Ebü'l-Fadl. *İkmâlü'l-mu'lim bi fevâ'id-i Müslim*. Mısır: Dârü'l-vefâ, 1998.
- KARAMAN, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslam Hukuku I*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1993.
- KASTALLÂNÎ, Ahmed b. Muhammed. *İrşâdü's-sârî li şerḥi şaḥîhi'l-Buḥârî*. Mısır: Matbaatü'l-kübrâ, 1323/1905.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi. *Peygamber Efendimizin Hitabeti*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1980.
- KILAVUZ, Ahmet Saim. "Hakk". *İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. Thk. İbrahim Kafi Dönmez. İstanbul: İFAV Yayınları, 1997.
- LÂŞÎN, Musa Şâhîn. *Fethü'l-mün'im şerḥu şaḥîhi Müslim*. B.y: Dârü's-şurûk, 2002.
- MACÎT, Yunus. "Veda Hutbesinin Günümüz İrşad Hizmetlerinin Verimliliği Açısından Değerlendirilmesi". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 16 (2005): 101-118.
- MA'ZERÎ, Ebû Abdullâh Muhammed. *el-Mu'lim bi fevâ'id-i Müslim*. Cezayir: Dârü't-tûnûsiyye, 1998.
- MÜBÂREKFÜRÎ, Muhammed Abdurrahman. *Tuḥfetü'l-aḥvezî bi şerḥi câmi'i't-Tirmizî*. B.y: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- MÜKÂTİL B. SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasan. *Tefsîru Muḳâtil b. Süleyman*. Beyrut: Daru İhyai't-türâsi'l-Arabi, 1423/2002.
- MÜNZİRÎ, Abdülazîm Zeküyyiddîn. *Muḥtaşaru şaḥîhi Müslim*. Thk. Muhammed Elbânî. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1987.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hasan İbnü'l-Haccâc. *el-Câmi'u's-şâḥîḥ*. M. Fuat Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
-

- NESÂÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed. *Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001.
- NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Yahya. *el-Minhâc şerhu şahîh-i Müslim ibni Haccâc*. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1392/1972.
- SÂÂTÎ, Ahmed b. Abdurrahman. *el-Fetħu'r-rabbânî li tertîbi müsnedi'l-imâm Ahmed ibni Hanbel*. B.y: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.
- SEHÂVÎ, Mecdî Muhammed. *Huṭabür-Resûl*. B.y: el-Mektebetü't-tevfikiyye, ts.
- ŞÂŞÎ, Ebû Said. *Müsned*. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1982.
- ŞEYBE, Abdülkâdir. *Fıkhu'l-İslâm şerhu bülûğı'l-merâm*. Medine: Matâbi' er-Reşid, 1982.
- ŞİRÂZÎ, Hüseyin Mahmud. *el-Mefâtih fi şerhi'l-meşâbih*. Kuveyt: Dâru'n-nevâdir, 2012.
- TABERÂNÎ, Süleyman. *el-Mu'cemü'l-evsât*. Kahire: Dâru'l-hameyn, ts.
- TABERÂNÎ, Süleyman. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Kahire: Mektebetü ibn Teymiyye, 1994.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr. *Cami'u'l-beyân fi te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. B.y: Müessesetü'r-risâle, 1420/1999.
- TAŞAN, Yusuf. *Dini Tebliğde Hutbenin Yeri ve Hz. Peygamber'in Hutbe Tarzı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- TAYÂLÎSÎ, Ebû Dâvûd. *Müsned*. Mısır: Dâru hicr, 1999.
- TÎBÎ, Şerefüddîn. *el-Kâşif an haḳâiki's-sünen*. Mekke: Mektebetü Mustafa el-Bâz, 1997.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa. *Sünen*. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Matbaatü Mustafa, 1975.
- TURA, Sabahat. *Anlam ve Yorum*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.
- TÜRCAN, Zişan. "Hadis Şerhçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2009/1 (2009): 101-134.
- USEYİN, Muhammed b. Salih. *Fetħu zi'l-celâli ve'l-ikrâm bi şerhi bülûğı'l-merâm*. B.y: Mektebü'l-İslâmî, 2006.
- YAŞAR, Mehmet. "İmam-Hatiplerin Kendi Hutbelerini Okuması". *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*. 474-480. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Muhammed. *el-Keşşâf*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- ZÜHLÎ, Ebü'l-Muzaffer Yahya. *el-İfşâh an me'âni's-şihâh*. B.y: Dâru'l-vatan, 1471/1996.

USING HADITH IN KHUTBAH BY THE RELATIONSHIPS OF INTERPRETATION AND CONTEXT

✉ Muhammet Ali ASAR^a

Extended Abstract

Khutbah (Sermon) which is one of the requirements of Friday and Eid prayers, is a speech containing advice. It has been performed during the Friday and Eid prayers since the Prophet. In our country, the sermons are prepared by the General Directorate of Religious Services in the last decade and these sermons are read in all mosques and masjids. The sermons have a title, subject, verse and top-hadith, and the text of the sermon was built in this framework. The top-narration of the sermon is interpreted in the text. Social messages are given based on the top-narration, and hadith narration is taken as reference in the interpretation of current events. It is important that the harmony of the top-hadith with title and subject of the sermon and that to understand and interpret correctly in the context of the narration. In addition, there is a need to examine the parameters in understanding and interpreting the narration.

This article analyzes hadith in the sermons recently performed such as “it is not from us that targets us with weapons, and also not from us that deceives us.” in the sermon of titled “The biggest exploitation is to exploit the immense values of religion.”. The other hadith is that “Allah's right over His servants is that they do not associate anything with his oneness and only worship Him. If they do this, the right of the servants over Allah is that Allah puts them in Paradise.” in the sermon of titled “Allah Almighty has granted every right holder its right.”. The another one is that “O People! Allah is free of all deficiencies. But he accepts the clean and halal. Allah also commanded the believers what he commanded the prophets. Then the Prophet read these

---

^a Asst. Prof., Çankırı Karatekin University, muhammetali.asar@gmail.com

verses: “O Prophets! Eat halal and do good things. God knows what you do.” and “O Believers! Eat the halal ones of the sustenances we gave you.” in the Qur'an. Later, the Messenger of Allah describes the situation of a man who made long journeys, his hair was scattered, his clothes were dusty, grounded, and he raised his hands to the sky and prayed as O my Lord! O my Lord! The haram he ate, the haram he drank, the haram he wore, and his food is haram. So how can such a person's prayer be accepted?” in the sermon of titled “Clean food clean generation”.

The most important concept in the correct understanding and interpretation of narration is the context. Context in the hadith is the basis of understanding. Context is the medium of communication, relationship, oral or written conversation. Context primarily covers the dimensions of place and time, the relationship between the speaker and the listener. It is necessary to add to these, bias, preliminary knowledge, opinion and expectations of the speaker and listener, and all his personal behaviors and social characteristics. In this context, in order to understand and interpret the words and actions of the Prophet, it is imperative to identify the geographical and social environment in which he lives, the cultural environment, his first interlocutors and the facts of the society he lived in and the connections between these facts. In other words, every word and behavior of the Prophet should be handled within the environment he lived in and the conditions that this environment creates.

The second important issue for the correct understanding and interpretation of narration is the ways of understanding and interpreting of the narrators since the early period. Because the subject of understanding the of the hadiths was brought to the agenda during the Companions period and they asked him personally that they did not understand the words or acts of the Prophet. However, they also had the opportunity to speak the same language with the Prophet and share the same culture. Also, they were knowing the revelation reasons for the verse, the causes of the hadiths, the environment in which the hadiths are said, the addressee, the style, etc. in short, they were generally aware of the context of hadiths. However, as a result of the rapid spread of Islam, the problem of understanding and interpreting the hadith and sunnah began to emerge seriously with the widening of the geography and the entry of many people from different cultures and nations into Islam. In this context, it is seen that the literature of “Garibu'l-Hadith” has been classified for the explanation of “strange” words whose meaning in the hadiths is not easily understood from the beginning of the third century. Later, the literature of "Mushkilu'l-Hadith" and "Mukhtelifu'l-Hadith" started

to be formed. In order to solve the problem of understanding the hadiths, the tradition of explanation the basic hadith books started in the fourth century. Even the first example of this, Hattabi (d. 388), although it is concise, gave the commentary on Abu Davud first, and then on the Sahih of Bukhari. As can be seen, the effort to understand the hadiths began in the time of the Companions. While this interest was initially limited to understanding the recommendations of the Prophet and to desire to live in this direction, with the textualization of the hadiths was entered the period of “interpretation”. While this understanding and interpretation activity is in the form of interpretation of the certain hadiths, depending on the processes of gaining authority of the works, “hadith commentary” became a type of literature with its unique structure and systematic in the fourth century, with certain hadith books taken as basis. The tradition of understanding, interpreting and explaining hadiths has followed explanation of certain narrations, interpretation of the narrations of a particular book, and the commentary of a particular hadith book. As a result, the narrations in the famous hadith literature have been interpreted by the commentators of each period and a rich legacy of interpretation has reached today. This heritage is so valuable as much as not to be ignored to attempt to understand and interpret a hadith. In this article, it will be attempted to show the similarities of hadith which in the sermons selected or how they are understood chronologically from the formation of the hadith commentary tradition to the present day except for the parts that the commentators quoted from each other.

The hadiths used in the sermons, which are the subject of this article, are examined in terms of context, understanding and interpretation. In the interpretation of the hadith at the head of the sermon, it will be examined whether the context of the hadith is respected; Comparison of how the narration is understood and interpreted in the text of the sermon will be made by understanding and interpreting it from history to today. Is the context of the hadith taken into account when interpreting the top-hadiths of the sermons? While interpreting the hadith, has a relationship been established with the comments from past to present? answers to the questions will be sought. This article claims that the heading ḥadīths in khutbas are interpreted by neglecting their contexts and interrelations with other related ḥadīth narratives, besides, classical and modern ḥadīth commentaries are referred in khutbas in many limited cases.

Keywords: Hadith, Khutbah (Sermon), Comprehension, Interpretation, Context.

